
ISKANJE POTI K DIALOGU MED KRŠČANSTVOM IN MARKSIZMOM V SOCIALISTIČNI SLOVENIJI V PRVEM POVOJNEM DESETLETJU¹

M a t e j a R e ž e k

Zgodovinopisje običajno obravnava družbenopolitični razvoj socialistične Jugoslavije kot poseben primer v primerjavi z državami vzhodnega bloka, podobno pa velja tudi za njeno religijsko politiko.² Od šestdesetih let naprej je namreč vodila razmeroma strpno in vsaj navzven liberalno politiko do verskih skupnosti, omehčala svoj odnos do Katoliške cerkve in obnovila diplomatske stike s Svetim sedežem, edina dovoljena politična stranka, Zveza komunistov, pa naj bi se s poglobljanjem socialističnega samoupravljanja odmikala od neposredne oblasti in ohranila le položaj idejne avantgarde. Toda njeno marksistično-leninistično razumevanje religije in ideološka izhodišča, opredeljena v *Programu Zveze komunistov Jugoslavije* (ZKJ) leta 1958, so dejansko vsekozi ostajala temelj državne religijske politike, pravne ureditve položaja verskih skupnosti in tudi vsakodnevne prakse v odnosu do vernikov.

Jugoslovanski komunisti so v svoj zadnji program zapisali, da marksizem ni združljiv z religioznostjo in da je ta nezdružljiva s članstvom v ZKJ. Hkrati so se zavezali k spoštovanju svobode veroizpovedi in pravice državljanov, da pripadajo ali ne pripadajo posamezni verski sku-

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-9353 *Prepletanje med marksizmom in krščanstvom v Sloveniji, 1931–1991*, ter raziskovalnega programa P6-0272 *Slovenija in Sredozemlje*, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Klaus Buchenau, »What Went Wrong? Church-State Relations in Socialist Yugoslavia,« *Nationalities Papers* 33 (2005): 547. <https://doi.org/10.1080/00905990500354046>.

pnosti in da obiskujejo verske obrede. Verska čustva so opredelili kot osebno in zasebno zadevo posameznika ter poudarili, da se zavzemajo za dosledno uresničevanje načela o ločitvi cerkve od države in šole od cerkve, pri čemer se bodo »odločno postavili po robu vsem poskusom, da bi se verska čustva izkoriščala v politične namene ali da bi cerkev bila opora protisocialističnih sil«. Religija se je po njihovem prepričanju porajala in ohranjala predvsem »v pogojih materialne in duhovne zaostalosti ljudi«, zato je »ni mogoče odpraviti z administrativnimi sredstvi, ampak z nenehnim razvijanjem socialističnih družbenih odnosov, s širjenjem znanstvenih spoznanj in s splošnim stopnjevanjem človeške zavesti, s čimer se progresivno uresničuje človekova dejanska svoboda in likvidirajo materialno-duhovni pogoji za razne zablode in slepila«. ³

ZKJ materialističnega marksizma ni pojmovala le kot partijsko ideologijo, temveč je v njem videla resničen, objektiven in edini znanstveni pogled na svet. Čeprav je imela takrat večina delavskega razreda oziroma t. i. delovnega ljudstva, za avantgardo katerega se je postavila ZKJ, religijo za svojo družbeno zavest, je bila ta razglašena za zablodo, še več, religija je s tem postala nevarna. Bolj ko je bila religijska zavest artikulirana in sistemska, težje je bilo odkriti njej izvor, torej »materialno in duhovno zaostalost«, bolj ko je bila zavestna, bolj je bila samozavestna, samozavest pa je v nasprotju z duhovno zaostalostjo in posledično je bilo težje dokazati superiornost svobode duha v marksizmu v nasprotju z religijo. ⁴ Zato je bila ena od nalog ZKJ tudi boj proti religiji, ki naj bi v skladu z njenim programom potekal predvsem z idejnimi sredstvi in opirajoč se na znanstvena spoznanja. ZKJ torej ni zagovarjala nasilne eliminacije religije, temveč si je v sozvočju z marksizmom prizadevala ustvariti pogoje, v katerih religija ne bo več družbeno potrebna oziroma bo samodejno odmrta, kar je Zdenko Roter, eden od utemeljiteljev sociologije religije v Sloveniji, opredelil kot politiko *aktivističnega ateizma*. ⁵

³ *Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958), 478–479.

⁴ Špiro Marasović, »Samoupravna i religijska društvena svijest,« v *Religija i sloboda*, ur. Ivan Grubišić (Split: Inštitut za primijenjena društvena istraživanja, 1993), 139–140.

⁵ Zdenko Roter, *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1976* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976), 233–236.

Toda v prvem desetletju po drugi svetovni vojni, na katero se omejuje članek, je bil odnos partije in posledično državne oblasti do religije veliko nestrpnejši – Roter ga je označil kot *bojevitih političnih ateizem* oziroma enačenje verskega prepričanja s klerikalizmom –, najbolj zapleten in konflikten pa je bil odnos s Katoliško cerkvijo.⁶ Ta se je skozi desetletja socializma spreminjal, z njim pa tudi okoliščine in prostor, kjer so katoliški intelektualci lahko izražali svoja stališča. Prispevek se osredinja prav nanje, zlasti na razmišljanja socializmu naklonjenih intelektualcev iz duhovniških vrst v prvem povojnem desetletju – v razmerah, ko so bili odnosi med državo in Katoliško cerkvijo najbolj zaostreni in ko je bilo javno delovanje katoliških intelektualcev skoraj onemogočeno.

S stališča povojne komunistične oblasti je bila religija neznanstvena zabloda in iluzija, ki je povzročila odtujitev človeka, cerkev pa razredna sovražnica, ki bi utegnila ogroziti revolucionarno oblast. Odnose med državo in Katoliško cerkvijo je izrazito negativno zaznamovalo medvojno ravnanje cerkvenega vrha, ki se ni postavil na stran odpora proti okupatorjem in je z njimi celo sodeloval, še bolj pa nepopustljivost Katoliške cerkve do socializma in komunizma ter posledično do novega družbenega reda v Jugoslaviji. Najodločnejšo obsodbo komunizma je leta 1937 izrekel papež Pij XI. v okrožnici *Divini Redemptoris*. V njej je zapisano, da komunizem spodkopava temelje krščanske civilizacije, zato verniki z njim ne smejo sodelovati, to stališče pa je udejanjal tudi njegov naslednik Pij XII. Protikomunistično naravnana Katoliška cerkev ni bila pripravljena sprejeti diktata komunistične oblasti, ta pa ni trpela opozicije, kar je vodilo v skrajno zaostrene odnose. Poleg tega so jugoslovanske oblasti menile, da duhovščina, navezana na Vatikan, ne

⁶ Več o odnosu med državo in Katoliško cerkvijo ter o religijski politiki v obdobju socializma: Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); Pedro Ramet, »Catholicism and Politics in Socialist Yugoslavia,« *Religion in Communist Lands* 10, št. 3 (1982): 256–274, <https://doi.org/10.1080/09637498208431033>; Paul Mojzes, *Religious Liberty in Eastern Europe and the USSR: Before and After the Great Transformation* (Boulder: East European Monographs, 1992); Radmila Radić, *Država i verske zajednice 1945–1970* (Beograd: INIS, 2002); Mateja Režek, »Cuius Regio Eius Religio: The Relationship of Communist Authorities with the Catholic Church in Slovenia and Yugoslavia after 1945,« v *The Sovietization of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Europe*, ur. Balazs Apor, Peter Apor in E. A. Rees (Washington: New Academia Publishing, 2008), 213–233; Miroslav Akmadža, *Katoliška crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945–1980* (Zagreb: Despot Infitus, 2013).

premore dovolj patriotizma in da Vatikan služi italijanskim interesom pri reševanju odprtega vprašanja jugoslovanske zahodne meje. Revolucionarna oblast je bila odločena zlomiti moč Katoliške cerkve in njeno delovanje potisniti za cerkvene zidove in v zasebnost posameznika. Gospodarske temelje Katoliške cerkve je spodkopala z agrarno reformo in nacionalizacijo, njeno politično moč z ločitvijo cerkve od države, ideološki vpliv pa z ukinitvijo cerkvenih šol, omejevanjem in pozneje odpravo verouka v šolah ter z ukinitvijo vseh katoliških revij in drugega verskega tiska. Začel se je proces ateizacije družbe: vera je bila potisnjena v zasebnost in ni več smela imeti nobene družbene vloge.

Po ukinitvi katoliških revij in poddržavljenju vseh tiskarn je bilo javno izražanje krščanske svetovnonazorske misli tako rekoč onemogočeno. Krog pisatelja in duhovnika Frana Saleškega Finžgarja, ki je bil kot simpatizer partizanskega gibanja pri novih oblasteh sicer upoštevan in spoštovan, je takoj po vojni večkrat zaman poskušal oživiti katoliški tisk. Edino soglasje, ki so ga dobili od oblasti, je bilo dovoljenje za izdajanje skromnih informativnih glasil ljubljanske in mariborske škofije. Več možnosti za pridobitev dovoljenja za izdajanje katoliške revije so pripisovali Edvardu Kocbeku, zadnjemu krščanskemu socialistu na visokem političnem položaju, vendar so bila tudi njegova, skoraj ureničena prizadevanja za izdajanje tedenske revije *Dejanje* s strani oblasti onemogočena.⁷ Zaradi nestrpnega odnosa sta med katoliškimi intelektualci, lojalnimi novim oblastem, naraščala negotovost in razočaranje. Kocbek je oktobra 1946 o tem spregovoril z vodilnimi slovenskimi komunisti na seji Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (CK KPS), kjer je nastopil v imenu »naprednih katoličanov«. Odnos oblasti do religije je ocenil kot nesprijemljiv in tovariše pozval, naj se izjasnijo, ali so proti »reakciji« znotraj Katoliške cerkve ali proti religiji nasploh. Najbolj ga je motilo enačenje vere in klerikalizma, ki je v nezavidljiv položaj pahnilo tudi krščanske socialiste. Obenem je opozoril na izključenost katoliških intelektualcev iz družbe in njihovo omejenost v

⁷ Aleš Gabrič, »Odnos komunistične oblasti do katoliških intelektualcev po letu 1945,« v *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*, ur. Kornelija Ajlec, Bojan Balkovec in Božo Repe (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018), 368–369.

ustvarjalnosti, ker ne morejo izdajati lastne revije.⁸ Toda njegova intervencija je izzvenela v prazno in pogoji za delovanje katoliških intelektualcev se niso prav nič izboljšali. Dejansko se je možnost za izdajanje katoliške revije odprla šele z ustanovitvijo stanovskega društva slovenskih katoliških duhovnikov leta 1949, toda ta je vodila v novo zaostritev odnosov med državo in Katoliško cerkvijo.⁹

V prvih povojnih letih je v odnosu vladajočega režima do duhovščine in vernikov obstajala določena diferenciacija med t. i. reakcionarno, klerikalno duhovščino in t. i. naprednimi kristjani, ki so med vojno sodelovali ali simpatizirali s partizanskim gibanjem in sprejemali povojno družbeno ureditev, toda ko so nove oblasti obračunale z odkritimi političnimi nasprotniki, se je represija usmerila na potencialno opozicijo. Pod pritiskom so se znašli tudi krščanskosocialistično usmerjeni intelektualci, celo tisti, ki so med vojno sodelovali v odporniškem gibanju. Obračun s krščanskimi socialisti je dosegel vrh leta 1952, ko je bil z vseh političnih funkcij in iz javnega življenja odstranjen Edvard Kocbek,¹⁰ konec tega leta pa sta bila na montiranem sodnem procesu v Ljubljani na dolgoletne zaporne kazni obsojena Jakob Šolar, sodelavec Slovenske akademije znanosti in umetnosti, in Janez Fabijan, profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani, oba duhovnika in predvojna krščanska socialisti.¹¹

Majhna, toda intelektualno propulzivna skupina slovenskih krščanskih socialistov, ki so zavračali cerkveno dikcijo o nezdržljivosti krščanstva in socializma, je torej predstavljala izziv in grožnjo ne samo uradni doktrini Katoliške cerkve, temveč tudi komunistični oblasti, ki je vztrajala pri svojem ideološkem in političnem monopolu. S stališča oblasti je bil krščanski socializem nevaren, ker je s svojimi socialnimi postulati konkuriral vladajoči ideologiji in hkrati ohranjal zasidranost v religiji. Stane Kavčič je leta 1957 krščanskosocialistično duhovščino

⁸ Aleš Gabrič, *V senci politike: opozicija komunistični oblasti v Sloveniji po letu 1945* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019), 140–142.

⁹ Več o tem: Mateja Režek, *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem, 1948–1958* (Ljubljana: Modrijan, 2005), 104–114.

¹⁰ Več o tem: Aleš Gabrič, »Edvard Kocbek od prisilnega umika v zasebnost do vrnitve v javno življenje,« *Nova revija* 14, št. 159/160 (1995): 193–203.

¹¹ SI AS 1931, 80–3, proces Šolar-Fabijan.

označil celo za politično nevarnejšo od oblastem nenaklonjene duhovščine in konservativnih cerkvenih oblasti,¹² predsednik verske komisije pri slovenski vladi Boris Kocijančič pa je desetletje pozneje zapisal, da je bil namen krščanskega socializma predvsem »zamegliti težo socialnih krivic in obdržati verne množice ne samo v ideološki, temveč tudi v organizacijski povezanosti s cerkvijo«.¹³

Slovenski katoliški intelektualci iz duhovniških vrst so lahko v petdesetih letih javno delovali le v okviru svojega stanovskega društva, imenovanega Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov (CMD), ki je bilo ustanovljeno septembra 1949. Duhovniška društva so bila desetletja po drugi svetovni vojni sestavni del obstoja Katoliške cerkve v evropskih državah, kjer so prišle na oblast komunistične partije, kot denimo *Pacem in Terris* na Češkoslovaškem, *Opus Pacis* na Madžarskem ali *Pax* na Poljskem.¹⁴ Duhovniška društva so bila poklicna združenja progresivnih duhovnikov s poudarjenim domoljubnim poslanstvom, v prvi vrsti pa so jih države ustanovljale za notranjo diferenciacijo duhovščine in odvrčanje lokalne Katoliške cerkve od Svetega sedeža. Ta je v duhovniških društvih videl zametke nacionalne cerkve, zato je proti njim ostro nastopil, tudi z ekskomunikacijami njihovih voditeljev, odkrito pa so jim nasprotovale ali bile do njih zadržane tudi lokalne cerkvene oblasti.

Med vidnejšimi člani slovenskega duhovniškega društva so bili nekateri ugledni intelektualci, denimo profesorji s Teološke fakultete Stanko Cajnkar, Anton Trstenjak in Janez Oražem, cerkveni zgodovinar Maks Miklavčič, pisatelja Fran Saleški Finžgar in Ksaver Meško, brata Angelik in Roman Tominec, predvojni krščanski socialist in pozneje partizan Franc Šmon, ki je bil v veliki meri zaslužen za prvi

¹² SI AS 1211, š. 54, Stališča in ocene dosedanje politike do klera in Cerkve (referat Staneta Kavčiča), 1957, 2–3.

¹³ SI AS 1211, š. 53, mapa 124/67, Odnos do verskih skupnosti v SRS, 1967, 2.

¹⁴ Več o duhovniških društvih v socialističnih državah: Bogdan Kolar, »The Priestly Patriotic Associations in the Eastern European Countries,« *Bogoslovni vestnik* 58 (2005): 231–256, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-R6JKTVPP>; Mikołaj Stanisław Kunicki, *Between the Brown and the Red: Nationalism, Catholicism and Communism in Twentieth-Century Poland – The Politics of Bolesław Piasecki, 1915–1979* (Athens, OH: Ohio University Press, 2012); Piotr H. Kosicki, *Catholics on the Barricades: Poland, France, and 'Revolution', 1891–1956* (New Haven, London: Yale University Press, 2018).

prevod Marxovega *Kapitala* v slovenščino leta 1933, nekdanji partizanski kurat in tajnik verske komisije pri slovenski vladi Jože Lampret in številni drugi, najvišji cerkveni dostojanstvenik, ki je vstopil, toda kmalu tudi izstopil iz CMD, pa je bil goriški apostolski administrator Mihael Toroš.¹⁵ V programskih dokumentih so se člani duhovniškega društva opredeljevali kot patriotični duhovniki, zvesti Katoliški cerkvi in lojalni domovini, poudarjali so svojo protiklerikalno usmerjenost, sprejemanje novega družbenega reda in prizadevanja za sporazum med državo in Katoliško cerkvijo.¹⁶ V začetku petdesetih let je bila v CMD včlanjena približno polovica slovenskih duhovnikov, vendar je število članov v naslednjih letih upadlo,¹⁷ deloma zaradi ekskomunikacij, ki sta doleteli predsednika CMD Antona Bajta in Jožeta Lampreta, in pisnih opominov nekaterim drugim duhovnikom, še bolj pa zaradi postopnega popuščanja pritiska oblasti na duhovnike, naj se včlanijo v društvo.

Državne oblasti so članstvo v CMD spodbujale z različnimi ugodnostmi, predvsem s socialnim in zdravstvenim zavarovanjem, eden od privilegijev pa je bila tudi možnost izdajanja društvene revije. Glasilo CMD *Nova pot*, ki je že z imenom nakazalo odklik od starih, konservativnih nazorov, je začelo izhajati konec leta 1949 in je bilo poldrugo desetletje edina slovenska revija, ki je objavljala teološke članke. Poleg člankov o aktivnostih duhovniškega društva, literarnih, zgodovinskih in drugih prispevkov je *Nova pot* objavljala poglobljene teološke in filozofske razprave ter razpirala aktualna družbena vprašanja odnosa med državo in Katoliško cerkvijo. Pisanje njenih sodelavcev je bilo prilagojeno družbeni stvarnosti in pogosto propagandistično naravnano, toda tu in tam so se na straneh revije znašli tudi polemičnejši članki. Med njimi najbolj izstopajo prispevki Janeza Janžekoviča, profesorja filozofije na Teološki fakulteti v Ljubljani, ki formalno sicer ni bil član CMD, in nekateri članki Stanka Cajnkarja, urednika *Nove poti* in dekana Teološke fakultete. Po politični odstranitvi je svoje filozofske eseje in druge

¹⁵ SI AS 1405, š. 7, Imenik članov CMD po stanju dne 30. avgusta 1952.

¹⁶ Arhivsko gradivo CMD je ohranjeno le fragmentarno, saj je bila velika večina dokumentov uničena ob selitvi društva v začetku šestdesetih let (Kolar, »The Priestly Patriotic Associations,« 248), nekaj dokumentov CMD pa je ohranjenih tudi v osebnem fondu Jožeta Lampreta v Arhivu Republike Slovenije (SI AS 1405).

¹⁷ SI AS 1211, š. 87, Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov v SRS, 1968, 5–7.

prispevke v *Novi poti* objavljala tudi Edvard Kocbek. Članke je podpisoval z inicialkami, vendar oblastem ni ostalo skrito, kdo je njihov avtor, zato so urednika Cajnkarja opozorile, naj preneha objavljati Kocbekove prispevke.¹⁸

Čeprav je vladajoči režim duhovniškemu društvu namenil vlogo podpornika pri udejanjanju državne religijske politike, je bil do kroga intelektualcev okoli *Nove poti* precej sumničav. Notranji minister Boris Kraigher je že konec leta 1950 opozarjal na velik vpliv Edvarda Kocbeka v tem krogu in ugotavljal, da je v CMD »najaktivnejši človek Cajnkar, ki skuša voditi načelnejšo politiko, ne vemo pa, kam vodi«, ter sklenil, da »so najnevarnejši tisti, ki so se med okupacijo dobro držali in so bili KS [krščanskosocialistična – op. a.] pozicija«. ¹⁹ Na nevarnost, ki naj bi jo pomenili ti, so opozarjali tudi drugi vodilni komunisti, denimo Vlado Majhen, ki je na plenumu CK KPS januarja 1952 opisoval delovanje duhovnikov v mariborskem pokrajinskem odboru CMD: »V svoj program so uvedli študij Marxa, Engelsa itd. češ, da jim bo študiranje teh vprašanj izredno koristilo. Seveda ni v tem namen, da bi delali za nas, temveč bodo študirali zato, da bodo znali pridobljene stvari politično izkoristiti proti nam.« ²⁰ Katoliški intelektualci s podobnimi pogledi so bili torej prav zaradi njih obravnavani kot nosilci oblastem sovražne ali vsaj nenaklonjene dejavnosti in so pomenili resen izziv varuhom partijske pravovernosti, zato duhovniškemu društvu niso priznavali nikakršne širše politične veljave, kajti, kot je poudaril Boris Kraigher, »jasno se moramo zavedati, kaj predstavlja borba za diferenciacijo med duhovščino in da je interes te borbe predvsem v tem, da duhovščino v celoti usmerimo na to, da se odpove vsem privilegijem, da se omeji na izrazito verska vprašanja in da s to diferenciacijo notranje slabimo cerkev kot političen faktor«. ²¹

Eden najplodovitejših in najprodornejših piscev pri *Novi poti* je bil Janez Janžekovič. Ugled vrhunskega filozofa in teologa je užival že pred drugo svetovno vojno, ko je svoje članke objavljala v reviji *Čas*, ki jo je urejal Janez Fabijan. Marca 1941, tik pred okupacijo, je Janžekovič v

¹⁸ SI AS 1589, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 5. september 1958.

¹⁹ SI AS 1589, š. 2, Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 20. november 1950, 3.

²⁰ SI AS 1589, š. 1, Zapisnik VII. plenuma CK KPS, 26–27. januar 1952, 33.

²¹ SI AS 1589, š. 1, Zapisnik VII. plenuma CK KPS, 26–27. januar 1952, 12.

članku »Ob odločilni uri« v nasprotju s stališči cerkvenega vrha in vodstva slovenske katoliške stranke poudaril krščansko dolžnost kristjana do naroda, družine in zavarovanja verske svobode, da se odločno upre tujemu nasilju.²² Med vojno je nadaljeval svoje pedagoško delo na Teološki fakulteti in ni bil neposredno povezan z odporniškimi gibanjem, po vojni pa se je posvečal predvsem teoretičnemu, znanstvenemu delu, kljub temu pa ga je, vsaj občasno, nadzorovala Uprava državne varnosti.²³

V prvi polovici petdesetih let je Janžekovič v *Novi poti* objavil serijo člankov s teološkimi in filozofskimi vsebinami, v katerih je iskal možnosti za dialog med marksizmom in krščanstvom ter *modus vivendi* med državo in Katoliško cerkvijo.²⁴ Sprejemal je ločitev cerkve od države, ni pa pristajal na njeno zapiranje za cerkvene zidove in omejevanje njene vloge samo na bogoslužje, temveč si je prizadeval, da bi ji bila s strani oblasti priznana družbeno koristna vloga. Vezi med krščanstvom in marksizmom je iskal v etiki,²⁵ kjer bi se lahko vladajoča ideologija in religija ne le srečali, ampak tudi sodelovali, skupno etičnost pa je videl predvsem v idealu dobrega človeka in v samožrtvovanju za skupnost. Zagovarjal je socializem in tudi revolucijo – kot pot, po kateri je mogoče priti do nujnih družbenih sprememb –, kapitalizem pa je bil zanj

²² Bojan Godeša, *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011), 182–183.

²³ SI AS 1931, LM 140172–140184.

²⁴ Gl. zlasti članke: Janez Janžekovič, »Etika – vez med marksizmom in krščanstvom,« *Nova pot* 3 (1951): 127–148; »Nekaj misli o sporazumu med Cerkvijo in državo,« *Nova pot* 4, št. 1–3 (1952): 11–22; »Izkustvena znanost, svetovni nazor, svoboda vesti,« *Nova pot* 4, št. 4–6 (1952): 72–86; »Krščanstvo in etika,« *Nova pot* 5, št. 1–3 (1953): 12–31; »Ob referatu podpredsednika Edvarda Kardelja,« *Nova pot* 5, št. 4–6 (1953): 66–74; »Katoliški duhovnik kot učitelj etike,« *Nova pot* 5, št. 10–12 (1953): 253–263; »Duhovnik in nova Jugoslavija,« *Nova pot* 7, št. 7–9 (1955): 207–215. O Janžekovičevi misli gl. tudi: Anton Stres, »Etika in Janžekovičev dialog z marksizmom,« *Edinost in dialog* 73 (2018): 87–102, <https://www.teof.uni-lj.si/uploads/File/Edinost/73/Stres.pdf>; Tone Stres, »Janžekovičevim spisom na pot,« v Janez Janžekovič, *Kršćanstvo in marksizem: od polemike do razgovora: izbrani spisi* (Celje: Mohorjeva družba, 1976), 5–10; Janez Juhant, Vinko Pogačnik, ur., *Mislec in kolesja ideologij: filozof Janez Janžekovič* (Ljubljana: Teološka fakulteta, 2002).

²⁵ Poleg Janžekoviča so vezi med krščanstvom in marksizmom oz. socializmom iskali tudi nekateri drugi pisci v *Novi poti*, denimo Franc Šmon, ki je povezavo videl v skupnih gospodarskih temeljih, gl. Franc Šmon, »Skupne gospodarske osnove krščanstva in socializma,« *Nova pot* 6, št. 1–3 (1954): 31–56.

individualističen in izkoriščevalski sistem, v nasprotju s krščanstvom. Po Janžekoviču je bil krščanstvu veliko bližji socializem, ki je odpravil kopičenje bogastva v zasebnih rokah in vzpostavil pravičnejšo delitev. Janžekovič je bil torej več kot naklonjen socializmu, vendar je zavračal njegovo udejanjanje na znanstveni podlagi dialektičnega materializma. Menil je, da vsaka ideologija prehaja v vero in da nobena ni ekskluzivno znanstvena, vključno z marksizmom, ki je prehajal v nekakšno religijo ateistov. Ateizem je videl kot socializmu umetno pridruženi element in ga je odločno zavračal, tako kot je zavračal tudi klerikalizem. V svojih člankih je načenjal tudi aktualna vprašanja odnosa med državo in Katoliško cerkvijo. Zavzemal se je za brezpogojni dialog in, prepričan v obojestransko koristnost sodelovanja, pozival k ureditvi medsebojnih odnosov, pri čemer je bil kritičen tako do nepopustljivosti cerkvenih kot državnih oblasti.

Eden od njegovih najbolj kritičnih člankov iz tistega časa »Izkustvena znanost, svetovni nazor, svoboda vesti« je v *Novi poti* izšel leta 1952, na vrhuncu protiverske in proticerkvene kampanje, ki je »katoliške« dele Jugoslavije zajela v začetku petdesetih let in dosegla vrh z jugoslovansko prekinitvijo diplomatskih odnosov z Vatikanom konec leta 1952. V osrednjem slovenskem dnevniku *Slovenski poročevalec* je bilo spomladi 1952 objavljenih več člankov o tem, kakšna naj bi bila socialistična šola in kdo bi smel v njej poučevati, pisanje pa se je tu in tam sprevrгло celo v odkrito hujskanje k odpuščanju vernih učiteljic in učiteljev iz šol. V enem od člankov v *Slovenskem poročevalcu* lahko beremo: »Kaj bi slepomišili! Naša Ustava sicer zagotavlja slehernemu državljanu versko svobodo in zaradi tega, ker hodi v cerkev, pri nas še nihče ni bil preganjan. Toda ali smo zato dolžni, da gledamo religiozne ljudi tudi v socialistični šoli, da uče eno, s svojim osebnim zgledom pa propagirajo drugo in tako demantirajo sami sebe ter zavajajo mladino v nejasnosti in dvome? Ne, takih dvoličnežev v socialistični šoli prav gotovo nismo dolžni trpeti in smo jih že predolgo trpeli, ker šola ni pekarna ali čevljarska delavnica, kjer je pač vseeno, če pripadajo mojstri in pomočniki temu ali onemu svetovnemu nazoru.«²⁶ Kakšna naj bi bila socialistična šola, je v *Slovenskem poročevalcu* pisal tudi minister za šolstvo Ivan Re-

²⁶ *Slovenski poročevalec* 13, 13. april 1952, 4.

gent, ki je poudarjal, da mora biti šola laična in strogo znanstvena, »kjer pa je znanost, tam nima religija kaj iskati«. ²⁷ Ker je šla protiverska kampanja pogosto predaleč, so pred njenimi negativnimi posledicami začeli svariti nekateri razumnejši glasovi v slovenski partiji, denimo Vlado Vodopivec, ²⁸ previdnejše izražanje pa je urednikom časopisov svetoval celo eden od vodilnih partijskih ideologov in šef agitpropa Boris Ziherl, ki je poudaril, da oblast nikogar ne preganja samo zato, ker je religiozen, ampak ker svojo religioznost združuje z »antisocialistično akcijo«. ²⁹

Janžekovič je na pisanje dnevnega tiska odgovoril v *Novi poti* z že omenjenim člankom »Izkustvena znanost, svetovni nazor, svoboda vesti«, v katerem je argumentirano opozoril na družbeno zapostavljenost vernikov. Zapisal je, da je vprašanje svobode vesti in veroizpovedi v Jugoslaviji načeloma rešeno, toda pot do dejanske uveljavitve tega načela je še dolga. Številni marksisti so namreč prepričani, da sta dialektični materializem in socializem tako prepletena, da ne more biti dober socialist, kdor ni dober materialist, kar bi potemtakem pomenilo, da verniki ne morejo biti dobri državljani svoje socialistične domovine. Opozoril je tudi na protislovnost politike, ki na eni strani zavrača obtožbe iz tujine o preganjanju vere v Jugoslaviji, na drugi strani pa s članki o odpuščanju vernih učiteljic te obtožbe potrjuje. Strinjal se je, da »kjer je znanost, tam nima religija kaj iskati«, toda »tudi dialektični materializem ne in noben drug svetovni nazor«, kajti »v vsakem svetovnem nazoru je nekaj ekstrapolacije, z vsakim človek nekaj tvega, vsak prehaja v vero«. »Laična šola mora učiti znanost, pravo znanost, vso znanost in vse njene podmene – da! – učiti svetovni nazor – ne!« je sklenil Janžekovič in dodal, da uvedba določenega svetovnega nazora v šole pomeni »oživiti zloglasno, od zgodovinskega razvoja premagano in obsojeno načelo: cuius regio, eius et religio«. ³⁰

V drugačnih razmerah bi Janžekovičev članek verjetno sprožil polemiko, toda v tiskanih medijih tistega časa zaman iščemo kakršenkoli

²⁷ *Slovenski poročevalec* 13, 24. april 1952, 4.

²⁸ SI AS 1589, š. 27, Zapisnik seje komisije za agitacijo in tisk pri agitpropu CK KPS, 20. junij 1952, 3.

²⁹ SI AS 1589, š. 27, Zapisnik sestanka z odgovornimi uredniki listov in uredniki notranje-političnih rubrik, 24. junij 1952, 2.

³⁰ Janez Janžekovič, »Izkustvena znanost,« 72–86.

odmev nanj. Dialoga o nazorskih vprašanjih in polemik, kakršne lahko spremljamo v poznejših desetletjih,³¹ v začetku petdesetih let ni bilo. Oblasti so razmišljanja sodelavcev *Nove poti* ignorirale, v polemiko z njimi pa se niso spuščali niti takrat sicer še redki izobraženi marksisti iz partijskih vrst. Prosocialistično usmerjeni katoliški intelektualci so bili dejansko brez moči in brez vsakega institucionalnega zaledja: cerkvene oblasti so njihovo spogledovanje s socializmom in iskanje dialoga z marksizmom zavračale, vladajoči režim pa jih je namerno spregledal in preslišal, saj bi uresničitev političnih potencialov krščanskega socializma ogrozila ideološko in politično hegemonijo komunistov. Soočeni s pričakovani socializmu naklonjenih katoliških intelektualcev so se politični voditelji še bolj utrdili v svojih rigidnih stališčih ter potisnili možnost za dialog med marksisti in kristjani za skoraj dve desetletji v prihodnost.³² Pogoji za delovanje katoliških intelektualcev so se postopoma izboljšali šele od šestdesetih let naprej, ko je na eni strani Zveza komunistov opustila politiko *bojevitega političnega ateizma* in jo zamenjala z *aktivističnim ateizmom* ter ko je na drugi strani Katoliška cerkev po II. vatikanskem koncilu počasi stopila na pot *aggiornamenta*. S tem so se odprle možnosti za dialog med svetovnonazorsko različno usmerjenimi intelektualci, hkrati pa so nastopile ugodnejše okoliščine tudi za interakcijo med krščanstvom in marksizmom.

B i b l i o g r a f i j a

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana:

- SI AS 1211, Komisija za odnose z verskimi skupnostmi SRS.
- SI AS 1405, Jože Lampret.
- SI AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije.
- SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve.

³¹ Več o tem: Jure Ramšak, (*Samo*)*upravljanje intelekta; družbena kritika v poznosocialistični Sloveniji* (Ljubljana: Modrijan, 2019), gl. zlasti poglavje »Kritika položaja vernikov in verskih skupnosti,« 191–252.

³² Več o dialogu med marksizmom in krščanstvom v sedemdesetih in osemdesetih letih: Jure Ramšak, »Katoliška levica in marksizem v Sloveniji po II. vatikanskem koncilu: ideološka kontaminacija in njene politične posledice,« *Acta Histriae* 22, št. 4 (2014): 1015–1038, <http://old.zdjp.si/it/docs/acta/n22-4/ramsak.pdf>.

Akmađža, Miroslav. *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945–1980*. Zagreb: Despot Infnitus, 2013.

Alexander, Stella. *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Buchenau, Klaus. »What Went Wrong? Church-State Relations in Socialist Yugoslavia.« *Nationalities Papers* 33 (2005): 547–567. <https://doi.org/10.1080/00905990500354046>.

Gabrič, Aleš. »Edvard Kocbek od prisilnega umika v zasebnost do vrnitve v javno življenje.« *Nova revija* 14, št. 159/160 (1995): 193–203.

Gabrič, Aleš. »Odnos komunistične oblasti do katoliških intelektualcev po letu 1945.« V *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*, uredili Kornelija Ajlec, Bojan Balkovec in Božo Repe, 368–369. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.

Gabrič, Aleš. *V senci politike: opozicija komunistični oblasti v Sloveniji po letu 1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019.

Godeša, Bojan. *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.

Janžekovič, Janez. »Etika – vez med marksizmom in krščanstvom.« *Nova pot* 3 (1951): 127–148.

Janžekovič, Janez. »Nekaj misli o sporazumu med Cerkvijo in državo.« *Nova pot* 4, št. 1–3 (1952): 11–22.

Janžekovič, Janez. »Izkustvena znanost, svetovni nazor, svoboda vesti.« *Nova pot* 4, št. 4–6 (1952): 72–86.

Janžekovič, Janez. »Krščanstvo in etika.« *Nova pot* 5, št. 1–3 (1953): 12–31.

Janžekovič, Janez. »Ob referatu podpredsednika Edvarda Kardelja.« *Nova pot* 5, št. 4–6 (1953): 68–74.

Janžekovič, Janez. »Katoliški duhovnik kot učitelj etike.« *Nova pot* 5, št. 10–12 (1953): 253–263.

Janžekovič, Janez. »Duhovnik in nova Jugoslavija.« *Nova pot* 7, št. 7–9 (1955): 207–215.

Juhant, Janez in Vinko Pogačnik, ur. *Mislec in kolesja ideologij: filozof Janez Janžekovič*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2002.

Kolar, Bogdan. »The Priestly Patriotic Associations in the Eastern European Countries.« *Bogoslovni vestnik* 58 (2005): 231–256. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-R6JKTVPP>.

Kosicki, Piotr H. *Catholics on the Barricades: Poland, France, and 'Revolution', 1891–1956*. New Haven, London: Yale University Press, 2018.

Kunicki, Mikołaj Stanisław. *Between the Brown and the Red: Nationalism, Catholicism and Communism in Twentieth-Century Poland – The Politics of Bolesław Piasecki, 1915–1979*. Athens, OH: Ohio University Press, 2012.

Marasović, Špiro. »Samoupravna i religijska društvena svijest.« V *Religija i sloboda*, uredil Ivan Grubišić, 127–143. Split: Inštitut za primijenjena društvena istraživanja, 1993.

Mojzes, Paul. *Religious Liberty in Eastern Europe and the USSR: Before and After the Great Transformation*. Boulder: East European Monographs, 1992.

Radić, Radmila. *Država i verske zajednice 1945–1970*. Beograd: INIS, 2002.

Ramet, Pedro. »Catholicism and Politics in Socialist Yugoslavia.« *Religion in Communist Lands* 10, št. 3 (1982): 256–274. <https://doi.org/10.1080/09637498208431033>.

Ramšak, Jure. »Katoliška levica in marksizem v Sloveniji po II. vatikanskem koncilu: ideološka kontaminacija in njene politične posledice.« *Acta Histriae* 22, št. 4 (2014): 1015–1038. <http://old.zdjp.si/it/docs/acta/n22-4/ramsak.pdf>.

Ramšak, Jure. *(Samo)upravljanje intelekta; družbena kritika v poznosocialistični Sloveniji*. Ljubljana: Modrijan, 2019.

Režek, Mateja. *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem, 1948–1958*. Ljubljana: Modrijan, 2005.

Režek, Mateja. »Cuius Regio Eius Religio: The Relationship of Communist Authorities with the Catholic Church in Slovenia and Yugoslavia after 1945.« V *The Sovietization of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Europe*, uredili Balasz Apor, Peter Apor, E. A. Rees, 213–233. Washington, DC: New Academia Publishing, 2008.

Roter, Zdenko. *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1976*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976.

Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958.

Slovenski poročevalec: glasilo Osvobodilne fronte. Ljubljana, 1938–1959.

Stres, Anton. »Etika in Janžekovičev dialog z marksizmom.« *Edinost in dialog* 73 (2018): 87–102. <https://www.teof.uni-lj.si/uploads/File/Edinost/73/Stres.pdf>.

Stres, Tone. »Janžekovičevim spisom na pot.« V Janžekovič, Janez. *Krščanstvo in marksizem: od polemike do razgovora: izbrani spisi*, 5–10. Celje: Mohorjeva družba, 1976.

Šmon, Franc. »Skupne gospodarske osnove krščanstva in socializma.« *Nova pot* 6, št. 1–3 (1954): 31–56.